

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ І МИСТЕЦТВО ІКОНИ

Сьогодні в Україні знову заговорили про меценатство. Одна парламентська комісія навіть опрацьовує проект закону на цю тему. Дай Боже, щоб з появою закону – якщо такий з'явиться – віднайшлися у нас і меценати – покровителі й захисники мистецької творчості.

Україна за свою понад тисячолітню історію знала видатних меценатів, завдяки яким з'явилися шедеври архітектури, образотворчого мистецтва, письменності, які становлять основу національної культурної спадщини. Славне меценатство великих київських князів Володимира Хрестителя, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха знайшло своє законодавче вираження у десятині – обов'язковому відрахуванні від державного бюджету десяти відсотків надходжень на потреби Церкви, передусім на храмове будівництво, монументальне й станкове малярство, переписування й оздоблення мініатюрами священних і богословських книг.

Не треба забувати, що кардинальна лінія української культури після 988 року пролягала в церковному руслі. Християнський світогляд у князівську добу пронизав усі пласти культурної діяльності, включно з народною творчістю. Особливу роль відіграла традиція старокиївського меценатства після того, як Україна-Русь втратила – під ударом монгольського завойовницького меча – свою державність і незалежність. Тоді зникла державна підтримка культури, але традиція відрахування десятини на Церкву збереглася й ожила у приватному меценатстві. Тепер уже не князі, а увесь посполитий нарід – від шляхтича до селянина і ремісника – давали на церковне будівництво, іконне малярство й книжне писання належну дециму від своїх доволі скромних дібр.

Таким чином, через усе пізнє середньовіччя XIII – XV століть не перервалася нитка професійної творчості, не згасла київська традиція архітектури, малярства, графіки і різьби. І ця традиція спалахує яскравим багаттям у козацьку добу XVI – XVII століть, коли давнє державно-князівське меценатство знаходить відгук і продовження у меценатстві гетьманському, полковницькому і козацькому. Якщо дослідити історію спорудження українських храмів, створення найкращих іконостасів, написання чи надрукування священних книг, гаптування плащаниць у гетьманській Україні, то майже в кожному випадку виявимо особу мецената – ктитора, донатора, який матеріальними засобами забезпечив виконання твору. Часто на цих творах зазначалося прізвище або ім'я мецената, а не митця. Над іменами усіх меценатів-гетьманів підноситься ім'я Івана Мазепи – славного будівничого української культури, покровителя найкращих архітекторів, ікономалярів, поетів, книговидавців – правдивого батька українського барокко, яке часто так і називають: Мазепинське барокко. Під гнітом імперської Росії саме приватні меценати-патріоти не давали згаснути українській культурі. Серед збирачів та охоронників пам'яток мистецтва у XIX ст. бачимо цілі родини – Тарновських, Терещенків, Ханенків.

Окрема й особлива сторінка українського меценатства – це жертвна праця українських ієрархів, священників, дяконів та вірних. Як з православної, так і з католицької сторін ми бачимо підтримку діячів літератури й мистецтва навіть у ті періоди, коли Церква в Україні переживала великі випробування й матеріальні нестатки. Можна без перебільшення сказати, що українське духовниче меценатство було найтривалішим, найпослідовнішим і найжертвовнішим. Хрестоматійні приклади батьківської опіки українською культурою – це діяльність митрополитів Петра Могили, Йосифа Вельямина Рутського, Варлама Ясинського, Лева Кішки, Атанасія і Лева Шептицьких, Рафаїла Заборовського.

У XIX ст. в умовах небувалого визиску всього українського з боку імперій, які загарбали Україну й роздерли її на шматки, було дуже нелегко здійснювати покровительство над тим, що гнітилося, викорінювалося і зневажалося. Але незбагнений промисел Божий запалював у цій нічній пітьмі ясні зорі нашого культурного відродження – від Котляревського й Шевченка до Франка й Лесі Українки. А на переломі XIX і XX століть в Українській Церкві, в її католицькому крилі, з'являється людина, яка, мов той чудотворний лікар-цілитель, дає друге дихання українській духовній культурі, пестить і плекає красу та врочистість православно-візантійського обряду в Українській Греко-католицькій Церкві, відбудовує храми, засновує Національний музей, збирає старовинні ікони, згуртовує іконознавців, реставраторів, посилає у престижні мистецькі академії молодих малярів, а потім дає їм працю на ниві церковного мистецтва. Ім'я цієї людини – Роман Шептицький, який, прийнявши чернечий постриг у 1888 році, назвався Андреем, на спогад про першого покликаного Христом учня й апостола. Дивовижна річ: чернечі імена можуть мати не тільки символічну, але й реальну силу. Роман Шептицький у віці 23-х років стає монахом, прибирає ім'я першого апостола і поступово, під дією Святого Духа, сам набуває рис апостола – Слуги Божого і слуги цілого християнського народу! Тема покликання молодого аристократа, графа, наділеного величною поставою, високим ростом, мужньою вродою – покликання людини з такими зовнішніми даними на духовне чернече служіння може бути предметом роздумів і досліджень для психологів. Типовий шлях для юнаків такого походження і таких даних – це життя в Парижі, це салони і ресторани, театральна сцена чи блискучі дебюти в кіно. А у випадку з Шептицьким – щось прямо протилежне: невпинне занурення у світ духовного, повна відданість Богові, жертовне служіння Церкві, полум'яний патріотизм. Життя Шептицького повне таких антимоній, якоїсь чисто онтологічної таємничості.

Поширена думка, що Василянський чернечий чин, до якого належав монах, єпископ, архієпископ, митрополит Андрей Шептицький, був і є надто прозахідним, пролатинським. Шептицький своїм способом думання, своїми посланнями, своїми богословськими працями, проповідями, діями, усім своїм життям спростовує цю тезу. Навіть серед православного фундаменталізму нам важко знайти владика, який би з такою послідовністю й ревністю захищав духовні й обрядово-догматичні цінності східного православного християнства і так чітко відділяв його від християнства латинської обрядовості, як він. Твердити, що Шептицький був проповідником латинства в уніатстві і в Україні – значить видавати біле за чорне.

Ставлення митрополита Андрея Шептицького до ікони як до мистецького вираження східно-християнського містицизму є одним з найвагоміших доказів його безмежної відданості візантійській та киево-руській церковній традиції. Питання “митрополит Шептицький та ікона” таке вагоме, наповнене такою силою фактів, що вичерпно його можна висвітлити хіба що на рівні монографічного дослідження. Спробуємо ж тільки накреслити напрями цієї теми, а, отже, напрями зацікавлень митрополита іконою.

Передусім, митрополит Андрей Шептицький був одним з найвизначніших українських іконознавців XX століття. Він, правда, не писав спеціальних наукових праць про мистецтво ікони, але його аналізи суті ікономалярства, теологічних основ ікони, образности, кольорів, техніки малювання, які ми знаходимо у статтях чи спогадах митрополита, свідчать про глибокого й тонкого знавця ікони. У статті “Мої спомини про предмет музейних збірок”, надрукованій у збірнику праць з нагоди 25-ліття Українського Національного Музею у Львові (1931), владика Андрей писав, як він ще у дитячому віці “серцем відчував красу старої нашої ікони”. Він побачив ці ікони в старовинній дерев'яній церкві у селі Прилбичі на Яворівщині. Недуховні діти ледве чи звертають свою увагу на такі потемнілі трухляві дошки, у юного тоді Романа Шептицького образи Христа і Богородиці викликали бурю глибоких духовних емоцій, його “серце відчувало якусь таємну глибину,

що наче промінчик спливав на душу з-поза світа, наче з неба”. У цьому спогаді аналіз іконного малярства відзначається професійністю, хоч і зроблений простою та ясною мовою. Ось приклад аналізу: “Рисунок конкретний. Усі фарби такі, що з абсолютною певністю можна твердити, що артист ніде їх не купував, а тільки сам тер з того, що міг мати під рукою на селі. Терта цегла-глина, може двох родів, може звичайна земля, сок якихось рослин або цвітів. Правдоподібно, малював ці ікони не пізніше, як у половини XVII ст. якийсь сільський іконописець, що може ніколи в жодному місті не був. Де він навчився так рисувати? Мусів видіти рештки якогось старого іконостасу, що може сягав XIII – XIV віків”. Навіть з цього короткого уривка видно, що, крім знання матеріалів іконного малярства, владика Андрей добре розумівся на стилі малювання, що й дозволило йому висловити реальні припущення щодо датування ікон і навіть часу створення їхніх протооригіналів.

В інших своїх статтях митрополит засвідчує свою найбільшу прихильність до стилю візантинізму в іконному малярстві, який набув розвитку в Київській Україні-Русі, і доволі критично висловлюється про ренесансний і бароковий стилі в українському ікономалюванні XVI – XVII століть. Візантійський стиль в його українській інтерпретації владика Андрей називав “своїм”, тобто автохтонним ікономалярським стилем, тоді як ренесансно-барокові риси в іконі вважав нав’язаними, чужими. Він писав про “нешасне барокко”, яке нібито зіпсувало саму духовну природу ікони.

Тут митрополит Шептицький, на мою думку, дещо помилявся (маю на увазі його цілковите неприйняття стилів ренесансу й бароко в іконі), але захоплення візантизмом зайвий раз підтверджує глибоку ортодоксію його психології як ієрарха і мистецького покровителя.

Другий напрям нашої теми можна сформулювати так: митрополит Андрей Шептицький як благодійник збирання, збереження і популяризації пам’яток українського ікономалярства. Це найважливіша ділянка його меценатської діяльності, й вона великою мірою пов’язана з формуванням збірки ікон Українського Національного Музею у Львові. Очевидно, з молодих літ Шептицький мав пристрасть до колекціонування, притаманну багатьом галичанам. Вихований в аристократичній і висококультурній родині, він збирав не будь-що, а цінні книги й гарні мистецькі речі. Благородною рисою Шептицького-колекціонера було те, що нагромаджені цінності він впорядковував і передавав безкоштовно для громадського користування. Лише за один рік перебування в сані Станіславівського єпископа він зібрав і передав місту 3870 книг та ще й шість тисяч американських доларів (величезну на той час суму) на утримання і дальшу розбудову цієї бібліотеки.

Збирання і роздавання було дано митрополиту Шептицькому від природи, що становило основу його добродійної праці. Найбільшим пожертвуванням для українського народу був Національний Музей у Львові з його найбільшою у світі збіркою старовинних українських ікон. Сьогодні неможливо уявити жодної серйозної наукової праці з українського іконоставства без використання пам’яток цієї унікальної збірки. І якби не ініціатива, не наполегливість і не величезні матеріальні інвестиції владика Андрея на початку XX століття щодо музейної справи, Україна сьогодні не мала б цього скарбу.

Задум збирати ікони визрів у Шептицького ще до хіротонії у сан єпископа. Молодий священик наприкінці XIX ст. багато подорожував краєм і бачив, як під польським чоботом нищиться українська церковна культура, занепадають давні дерев’яні храми, трухлявіють іконостаси, осипаються фарби на іконах. Уже у сані Станіславівського єпископа він купує старовинний іконостас з давньої церкви в лісовому сільці Поляні біля Добромиля. Він зобов’язує деканів і парохів інформувати його про старі ікони й інші церковні речі у храмах єпархії, заборонивши спалювати напівзнищені ікони, як то веліла церковна традиція. І, коли владика Андрей переїхав у 1900 році до Львова, щоб посісти митрополичу катедру, він узяв із собою збірку церковних речей, велів переробити одне господарське приміщення на Святоюрській горі на виставкову залу і влаштував у п’яти кімнатах Церковний музей.

Збирацька праця владики у Львові не тільки не вшухає, а ще більше розгортається. На початку 1905 року експонатів у п'яти кімнатах так багато, що митрополит починає задумуватися над науковим упорядкуванням; а одна пані Ольга Бачинська, дотеперішня працівниця музею, не в силі була цього зробити. Отже, митрополит запрошує собі помічника до музейної справи в особі молодого науковця доктора Іларіона Свенціцького. Того ж таки року Свенціцький відряджається до Центральної та Східної України, Росії, Білорусі та Литви для закупівлі антикварних церковних речей, а після повернення з багатим мистецьким ужином знову об'їжджає ближчі до Львова краї – церкви й каплиці Бойківщини і Лемківщини. Досі Іларіон Свенціцький найбільше цікавився стародавніми рукописними та стародрукowanymi книгами. Відтепер, не без впливу Митрополита, він заглиблюється у містичний світ ікони і стає її поважним знавцем і цінителем.

Через кількоразове збільшення експонатів Церковного музею (бо до збирацької роботи підключилися, після Свенціцького, ще Модест Сосенко, Олександр Павляк, Амвросій Андрохович, Вадим Щербатівський, Олександр Сушко, Йосиф Боцян, Ярослав Пастернак, Константин Богачевський, ряд священників та учнів Львівської Духовної Семінарії), митрополит Андрей купив у 1906 році для Церковного музею особняк польського митця Яна Стики навпроти собору Святого Юра, а в 1911 році – палац Дуніковського на вулиці Мохнацького (тепер Драгоманова, 42).

З цього часу Церковний музей офіційно перейменовано “Національним Музеєм у Львові” і під цією назвою зареєстровано владою Галицького намісництва; причому Митрополит рішуче відхилив пропозицію членів кураторії музею Тадея Соловія, Івана Левицького й Івана Чапельського назвати колекцію “Музеєм імени Митрополита Андрея графа на Шептицях – Шептицького”. Отримавши великі нові приміщення, владика Андрей на засіданнях кураторів постійно підкреслював необхідність якнайшвидше збирати, скуповувати всю церковну старовину. Напередодні Першої світової війни, в січні 1914 року, передчуваючи наближення великої руїни, він говорив працівникам Національного Музею та членам кураторії: “Усі гроші – на збирання, бо тепер саме крайня пора! Старовина з дня на день нищиться! Чужі речі продати – і набути своє”. А незадовго до того, як митрополит сказав ці слова заохоти, він передав 13 грудня 1913 року, в день свого небесного покровителя – апостола Андрея – музей з усіма колекціями, будинками у власність українському народові, з широким доступом усіх відвідувачів. На свято передачі музею народові до Львова приїхали українські єпископи, священники, урядовці Галичини. Преса, громадськість оцінювали подію як справжній князівський дар, адже, присуті, це була приватна колекція, з якою її господар розлучився радісно й великодушно, хоч би якою дорогою вона для нього була.

Третій напрям діяльності митрополита Андрея Шептицького стосовно мистецтва ікони – це згуртування навколо Церковного, а відтак і Національного Музею науковців-іконознавців, реставраторів темперного мистецтва, малярів-іконописців. Митрополит поставив мистецтво ікони в центр науково-дослідної роботи у заснованих ним музеї. Так, філолог за освітою Іларіон Свенціцький досліджував тривалий час ікони і став визначним фахівцем з історії української галицької ікони XV – XVI століть, написавши багато праць, серед яких дві книги, альбом і монографія про галицькі ікони цих двох століть (1928 – 1929 роки). Мистецтвознавець Михайло Драган видав двотомну працю про архітектуру дерев'яних церков і монографію про різьбу іконостасів. Михайло Бойчук реставрував ікони, досконало вивчивши техніку малярства, стилі давніх майстрів. Саме тут формувалася його неповторна малярська манера, яку він так щедро підносив потім у Києві і за яку заплатив своїм життям. На основі ікон Національного Музею вивчав давні українські мистецькі стилі архітектор Володимир Пещанський. Ікони багато в чому спричинилися до формування особистих манер творчості таких визначних майстрів образотворчого мистецтва, як Модест Сосенко, Петро І. Холодний і його син Петро П. Холодний, Ярослава Музика, Ірина Гургула. Збірка

ікон Національного Музею, ставши явищем культури всієї Західної України, піднесла духовність всього українського мистецтва краю у нелегкий міжвоєнний період, рефлекторно започаткувавши творчість тих митців, які після Другої світової війни емігрували в країни Заходу, розвинувши і там мистецтво України, – Святослава Гординського, Якова Гніздовського, Михайла Осінчука, Петра Андрусіва, Христини Дохват, Ювеналія Мокрицького.

Згуртувавши навколо Національного Музею відомих науковців і митців, владика Андрей пильно дбав, щоб прищепити любов до мистецької християнської класики молодим поколінням української людності, особливо обдарованим, здібним до творчості людям. Турбуючись про високий рівень духовної освіти у семінарії та в пізніше відкритій Богословській Академії, владика притягував до себе музик, митців, акторів, письменників, архітекторів. Багатьом з них він виділяв стипендії для завершення вищої освіти у Варшаві, Відні, Мюнхені, Парижі, незважаючи на те, в царині церковного чи світського мистецтва працювали ці люди. Слуга Божий Андрей, будучи чисто церковною і глибоко духовною людиною, розумів, що він живе не в теократичному, а в цивільному суспільстві, де повинні паралельно розвиватися як церковна, так і світська гілки мистецтва. Рідко можна знайти в українській історії князів Церкви, які б так, як владика Шептицький, дбали з однаковою ревністю про світське й церковне мистецтво, про духовну й загальну освіту, про народне і професійне мистецтво. У нього була далекоглядна, справді пройнята Святим Духом, концепція розвитку української культури, якій він підпорядковував і свою пристрасть до збирання, і матеріальну допомогу закладам культури, і підтримку мистецтвознавчих та культурологічних досліджень. А найбільше він підпорядковував цій концепції свій педагогічний хист, уміння виховувати людей не авторитарним тиском на них, а любов'ю і злагодою, уміння ладити з різними людьми, у тому числі з діловими і навіть з опонентами і ворогами України, пом'якшуючи лагідним словом Слуги Божого жорсткі й непримиренні серця. Вороги і задрісники владика Андрея, зважаючи на його контакти з окупантами України – росіянами, поляками, німцями, – намагалися звинувачувати його у колаборації, навіть використовували факт його полум'яного українського патріотизму, задля якого він старався безпосередньо впливати на ворожі сили, скасовувати або бодай пом'якшувати репресії супроти українського народу, рятувати українську культуру від геноциду.

У цій богонатхненній стратегії митрополит Андрей Шептицький ще на початку свого майже піввікового й урочистого служіння Богові та народові як архієрей обрав майже забуте на той час мистецтво ікони. Вглядаючись у потемнілі лики Христа, Діви Марії і святих, він пророчо побачив там рефлексію “світла не вечірнього” і вирішив пролити це фаворське світло на свій нарід, щоб його з позему, відродити для життя побожного, гідного, цивілізованого. Владика Андрей любив ікону понад усі мистецтва. Ікона спонукала його заснувати і розбудувати Національний Музей у Львові, який за 90 років свого існування набув дійсно національного, всеукраїнського статусу, особливо своєю знаменитою збіркою ікон. Тож і засновник цього музею, людина великого серця і непідробної святості – митрополит Роман Андрей Шептицький заслуговує не тільки на галицьке, а й на загальнонаціональне, всеукраїнське визнання. Він є однією з наймонументальніших постатей української історії та Української Церкви у XX столітті, і, дай Боже, щоб розпочатий ще 5 грудня 1958 року беатифікаційний процес успішно завершився приєднанням імені Слуги Божого Андрея до лику святих Христової Церкви!